

KIS-825 – Notennoù gramadegel XVIII – Ur gudenn a niver e lavar ar skiantoù

(GE – 30 07 04)

Ur c’hrav kemplezh eus yezhadur ar brezhoneg eo an niver gramadegel. Ar pennañ studi war e zivoud a voe renet er bloavezhioù pemont gant Per TRÉPOS¹ hag adwelet, kempennet ha reizhet er bloavezhioù c’hwegont gant Goulven PENNAOD². An daou aozer a greize o freder war al live neuziadurel, en ur zaveñ ral a wech d’al live ambredadurel, evit katreizhañ da skouer digloradur ur furm nevez a liester e yezh ar pemdez³. Lakaet er-maez un nebeut skouerioù eus ar seurt, e pourchasent ul labour a yezhoniezh klasel, pa ziskouezent bezañ deuriet gant luniadoù testeniet eus ar yezh, kerseet ivez, GP dreist-holl, gant an nebeut a splot a denne anezho ar yezherion.

War ar bajenn da heul ez eiltresan ar goulun kinniget gant GP (p. 98) eus ar c’heñverioù neuziadurel etre furmoù an niver gramadegel. Setu ar skouer, roet gantañ, eus un dedroadur etre an niveroù :

gwennel (unander), *gwennili* (strollder)
gwennili (unander), *gwennilienn* (unanderenn), *gwennilienned* (liester)
gwennel (unander), *gwennelenn* (unanderenn), *gwennelenned* (liester)
gwennili (amstrollder), *gwennili* (unander), *gwennilied* (liester).

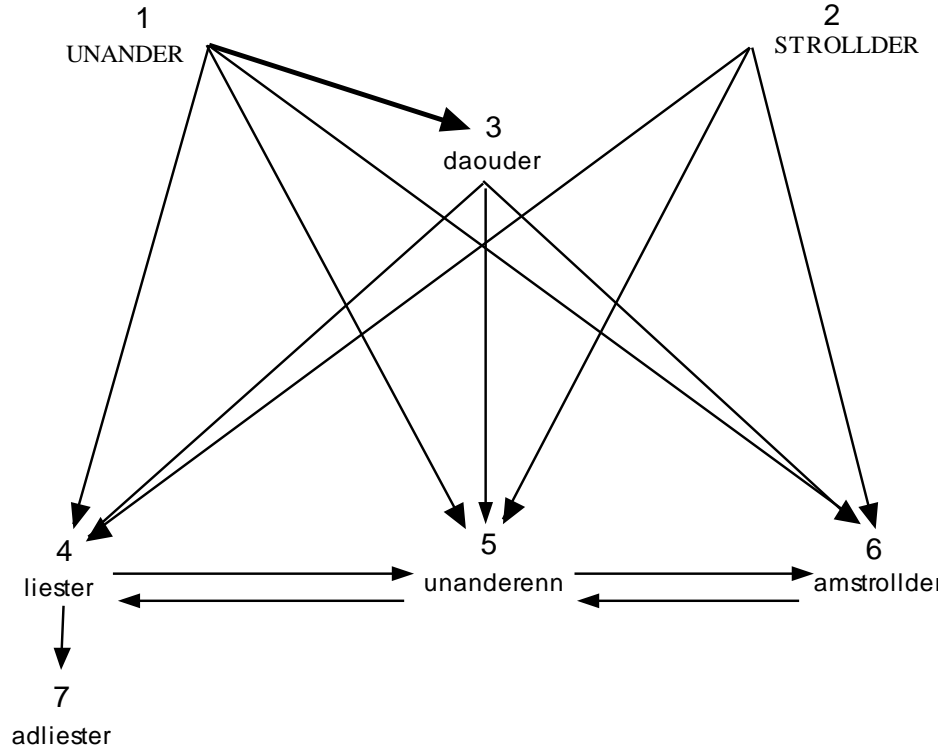
Unan eus deurioù pennad GP eo hiniennaat un niver digent : an amstrollder : “e reomp gant *amstrollder* evit aroueziañ « liester dre vras » KERVELLA (YBRB. pp. 220-221), o c’houzout ervat ez eus, evit gwir, adliesterioù anezhe en orin evit lod (sk. : *-eier* < /ow-jer/, h.a.), met n’int ket klevet ken evel

¹ P. TRÉPOS, *Le pluriel breton* [teskanvet PB], 1957.

² G. PENNAOD, “An niver gramadegel e brezhoneg”, La-02, pp. 99-109, 1967 [1968].

³ “*deomp er-maez, ar merc’hed-mañ zo o ragachiñ gwashoc’h eget braneier sot* « an den a gomze evel-se ne anaveze moarvat da liester da *vran* nemet al ls. en *-i, brini* : evit reiñ da soñj brini niverus, bouzarus, e krouas, diwar an unander al liester *braneier* a voe anat e ster, raktal, evit an holl » [tr. gant GP diwar PB 267].”

adliesterioù ha savet int rag-eeun dirak ar strollder a-wezhioù, da geñveriañ outañ ouzhpenn, e-keñver ster, kentoc'h eget gant al liester, o taveiñ, neket da ergorennoù niveradus met re vras o niver evit bezañ niveret aes evel a ra al liester : ur meni strollder gwan ez eus anezhañ, hag ac'hann an anv a amstrollder roet dezhañ.⁴”

Va mennad n'eo ket adober amañ renabl furmoù neuziadurel an niver gramadegel — moarvat n'eus tra da ouzhpennañ da studiennoù TRÉPOS ha PENNAOD — na kennebeut ren en o c'heñver un imbourc'h hentennek ha klok el live ambredadurel, ac'hoel evit an ampoent. Fellout a ra din hepken klask diskoulmañ ur gudenn a gejomp ganti e lavar ar skiantoù : hini ar furm

⁴ G. PENNAOD, *id., ibid.*, pp. 100-101. Kredet 'm eus erlec'hiañ *ergorennoù* ouzh *ergoradoù* arveret amañ dre fazi gant an aozer.

da reiñ d'ar pennanvioù a ambreder drezo gwech un ergorenn gementadel, gwech un ergorenn doareadel.

El live kevreadurel e vez koazhet trevnad kemplezh furmoù an niver neuziadurel dre zebarzhañ dezho daou arc'hwel hepken a reer anezho er gramadegoù kent an “unander” hag al “liester”. Anat e teu diouzhtu an dislavar etre anvadoù ar furmoù neuziadurel hag anvadoù an arc'hwelioù kevreadurel mar dalc'her da arverañ an hevelep termenou. Kemeromp ar frazenn : *tri bugel a zeu* ; ent neuziadurel ez eo *tri* ul liester, *bugel* un unander, *deu* un unander; ent kevreadurel ez eo *tri bugel* ul liester, *deu* un nepgour, “nepniver” enta. Pe c'hoazh ar frazenn-mañ : *gwinizh zo er parkeier* ; ent neuziadurel ez eo *gwinizh* ur strollder, *zo* un unander, *parkeier* un amstroller, ent kevreadurel ez eo *gwinizh* ha *parkeier* liesterioù ha *zo* un “nepniver”.

Kentoc'h eget ober gant anvadoù ponner e-giz *unander neuziadurel*, *liester kevreadurel*, h.a. e kinnigan dilezel an termenou *unander* ha *liester* el live kevreadurel ha skritellañ *bec'h* an arc'hwel o kefridiañ furmoù an niver neuziadurel. E se e rafed anv eus an daou vec'h e ve ar *bec'h skañv* (an hini a ra peurliesañ gant an unander, an unanderenn, h.a.) hag ar *bec'h tromm* (an hini a ra gant al liester, an daouder, ar strollder, h.a.) ; da ouzhpennañ e ve an *nepbec'h*, koublet e tro ar verb gant an *nepgour*. Ent kevreadurel, *tri* zo dezhañ ur *bec'h tromm*, pe ent verr : *zo tromm* ; *bugel zo* un *nepbec'h* ; *deu zo* ivez un *nepbec'h* ; *gwinizh*, *parkeier zo* trommoù, *zo zo nepbec'h*. Kentañ splet etre re all : aesoc'h e teu da zezgeriañ ur reolenn diazez eus kevreadur ar brezhoneg : ar *bec'h tromm* a vez sammet gant ur parzh hepken eus un hevelep gerienn ; sk. : *tri bugel* (*tri* hepken a samm an *tromm*, *bugel* a chom *nepbec'h*) ; *ar vugale a zeu* (*ar vugale* hepken a samm an *tromm*, *deu* a chom *nepbec'h*) ; *dont a reont* (*greont* eo a samm an *tromm*, *dont* a chom *nepbec'h*). Sellomp bremañ ouzh ar bomm *ar vugale ne zeuont ket*, anezhañ div c'herienn : *ar vugale* gerienn gentañ, dreistambilh, parzh ezframmat enta, a samm an *tromm*, *ne zeuont ket* eil gerienn, ma samm *deuont* an *tromm* ivez ; heñvel dra gant ar bomm *pevar a vugale*, nemet e c'houl an elfennañ kevreadurel amoug al live ambredadurel : tra ma 'z eus d'ar bomm *tri bugel* un ambredenn hepken, ez eus div ambredenn da *pevar a vugale* — *bugale* a ra ambredañ un ergorenn doareadel, *pevar* a ra ambredañ un ergorenn gementadel.

Sellomp bremañ ouzh an termen a Gimiezh Br. *molekul*. Ent neuziadurel ez eus anezhañ ur strollder. Pa lavarar : *kediañ a ra div volekulenn hidrogen gant ur volekulenn oksigen da c'henel div volekulenn dour*, e tec'her an unanderenn *molekulenn* ur c'heal kementadel ; en degouezh, *hidrogen* hag *oksigen*, hag int o tec'heriañ kealioù doareadel, zo dezho ur gefridi a

zestieroù : destiañ a reont an ambredañ ouzh molekul a zo o spesad, diouzh un tu hidrogen, diouzh an tu all oksigen.

Bremañ pa lavarer : *an aer a c'hoarvez a volekul oksigen hag a volekul nitrogen*, pezh a laz eo ar c'healiou doareadel dec'heriet gant *oksigen* ha *nitrogen* ; *molekul*, o tec'heriañ ur c'heal genadel, zo dezhañ kefridi ul lezgerienn : mar en lamer ez eus koll stlenn, nemet e vir ar frazenn he ster.

War wel e teu ar c'hemeradurioù a c'hell kaout ur pennanv skiantel :

Kentañ kemeradur. Lakaomp e teufed a-benn dre araez pe araez da stiañ ar sell ouzh ar volekulenn-mañ molekulenn : he hiniennaat a rafed, anaout dezhi kevarallded hennadel⁵, e berr he ambredañ evel *ergorenn verzhout* — hervez daou vod : *doareadel* (evel pa sellfed ouzh an aval-mañ aval a-douez an avaloù a zo en ur baner) ; *kementadel* (evel pa gontfed an avaloù a zo er baner).

Eil kemeradur. Gouzout a ouzomp e ked div volekulenn hidrogen gant ur volekulenn oksigen da c'henel div volekulenn dour : en dro-mañ ez ambreder ar molekul evel *ergorennoù devezout kementadel*. Ur meni rekiye eo, a rezh gant hemañ : d'ober kaotigell e ranker kemer daou gilogramm avaloù hag ur c'hilogramm sukr.

Trede kemeradur. Pa reer anv eus ar molekul oksigen hag eus ar molekul nitrogen a ya d'ober an aer, ez ambreder ar molekul evel *ergorennoù devezout doareadel*, eleze evel spesadoù. Hervez ur gemez heñvel e lavarfed : fruktoz zo en avaloù hag er per.

Sellomp a-dostoc'h ouzh ar frazenn-mañ diwezhañ. Div furn a c'haller reiñ dezhi : *a) fruktoz zo en avaloù hag er per* (oc'h elfennañ an daou barzh diwezhañ : ent neuziadurel ul liester hag ur strollder, ent kevreadurel daou dromm, ent ambredadurel daou spesad) ; *b) fruktoz zo en aval hag er berenn* (ent neuziadurel un unander hag un unanderenn, ent kevreadurel daou skañv, ent ambredadurel daou spesad bepred). Ha dres, en trede kemeradur, pa ambreder spesadoù, e c'hell c'hoarvezout el live neuziadurel gant Br. *frouezh* ur c'hemm niver, a rafen anezhañ un *amniverañ*⁶ : tra ma ergeñver el lavar boutin ar strollder *frouezh* hag an unanderenn *frouezhenn* ouzh forzh pe ergorenn merzhout ha devezout, e c'haller reiñ resisted d'al lavar dre arverañ an unander *frouezh* g. ls. *-ioù* pa ambreder an ergorenn devezout doareadel ez

⁵ Sl. La-14, p. 372.

⁶ Sevel a ran an termen-mañ dre reiñ d'ar rakger *am-* an un durc'hadur hag en *amdreññ*, *amzerc'hañ* (sl. La-09, p. 310).

eo ar spesad⁷. Rak se, tra ma reer en ur prezeg laosk e pep degouezh gant *molekul* strollder, tromm, *molekulenn* unanderenn, skañv, e c'haller arverañ *molekul* g. Is. -ioù e lavar resis ar Gimiezh hag ar Fizik da ambredañ ergorennoù dezevout doareadel.

Skouerioù :

An **izomeriezh ec'honel** : *molekuliou* [liester] [*ketep an alloz hag ar glukoz*] zo dezho an un delun krai hag an un delun divvent, hogen delunioù teirment kevarall. An **izomeriezh drec'hel**, a zo un dro dibarek eus an izomeriezh ec'honel : *molekul* [unander] an eil korf zo **drec'h** (*skeudenn velezour*) *molekul* [unander] egile ; sk. : an d-alloz hag an l-alloz.⁸

Kimiezh arnevez ar c'harbon he deus roet tro da gevanaozañ miliadoù a volekuliou nevez.

Er frazennoù-se ez arverer *molekul* gant ar ster "spesad molekul", eleze evel unander pe evel liester. An amniverañ a ro tro da skañvaat ar prezeg, dre lavarout *daou volekul*, *miliadoù a volekuliou* e-lec'h *daou spesad molekul*, *miliadoù a spesadoù molekul*.

Ur skouer all a roin gant arver Br. *kation*, *anion*. An daou dermen-mañ a verk daou spesad *ion*, eleze a *atom* a zo pe kollet ganto elektron (a zoareer ent diac'hinek evel *muivec'hiet*) hag a loc'h en tredanrannañ etrezek ar c'hatod, alese o anvad *kation*, pe gounezet ganto elektron (a zoareer evel *leivec'hiet*) hag a loc'h etrezek an anod, alese o anvad *anion*. "*An hidrogen hag ar metaloù zo tuet da goll elektron ha dre se da vont muivec'hiet ; setu perak en o anver ivez elfennoù muivec'hiedik. Ar c'hlor er c'hontrol zo tuet da c'hounit elektron ha dre se da vont leivec'hiet ; un elfenn leivec'hiedik eo.*"⁹ Dre astenn ster, ent kaozeek e skriteller *kation* ken an elfennoù muivec'hiet, ken an elfennoù muivec'hiedik (anezho an hidrogen hag ar metaloù) hag *anion* ken an elfennoù leivec'hiet, ken an elfennoù leivec'hiedik (anezho an divetaloù).

En elfennadur kimiek ar gwîn e tinoer 12 kation ha 7 anion.

Evel er frazennoù skouer kent, ez arverer *kation* hag *anion* gant ar ster "spesad kation, spesad anion" pep hini eus an daou c'her o vezañ en unander, hag o verkañ un ergorenn dezevout doareadel.

⁷ Sl. GBAHE., v° **frouezh III**, p. 500b.

⁸ Sl. La-09, p. 424, ma lenner : "*ar molekul* [strollder] *zo dezho an un delun krai...*", "*molekulenn* [unanderenn] *an eil korf zo drec'h [...]* *molekulenn* [unanderenn] *egile*" ; ar c'henarroud hepken a ro da c'houzout ez eus anv a spesadoù molekul.

⁹ SADED, Kim-8/9. Erlec'hiet 'm eus *leivec'hiet*, *leivec'hiedik* ouzh *maesvec'hiet*, *maesvec'hiedik*, hanc'herioù arveret er bloavezhioù c'hwegont.